

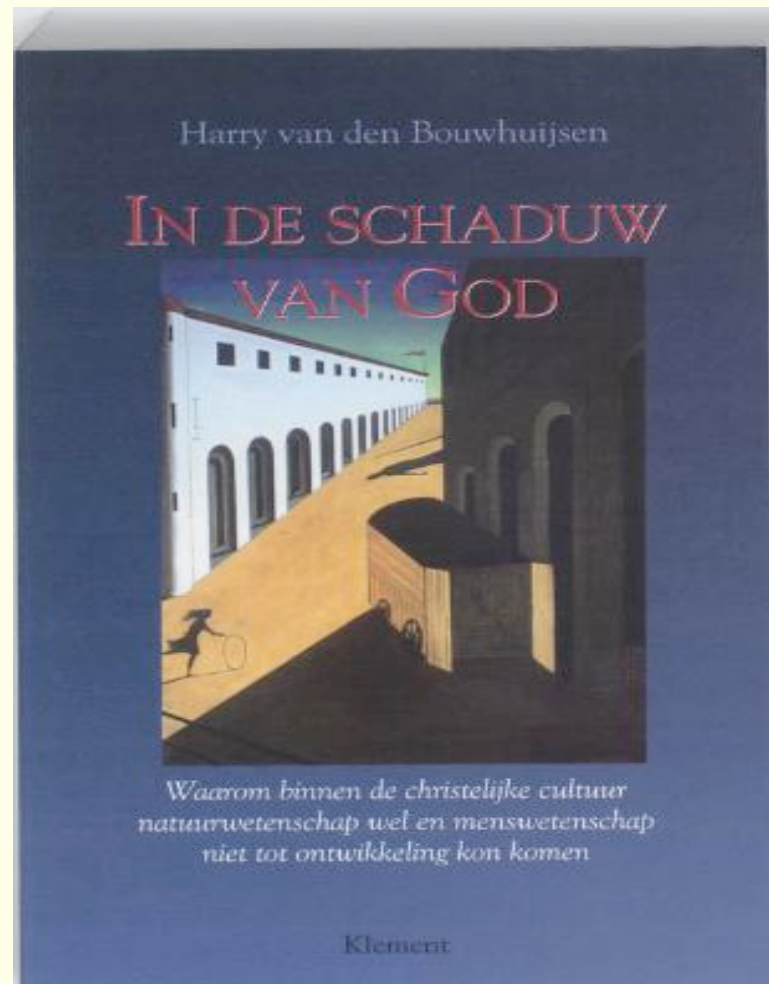
WETENSCHAP IN DE SCHADUW VAN GOD

Waarom binnen de christelijke
cultuur natuurwetenschap
wel en menswetenschap
niet tot ontwikkeling kon komen

Harry van den Bouwhuijsen

Erasmus Universiteit Rotterdam
harrybouw@gmail.com

Proeve van Vergelijkende Cultuurwetenschap

“In de Schaduw van God”

Toen Boeddha dood was, vertoonde men nog eeuwenlang zijn schaduw in een grot – een enorme, huiveringwekkende schaduw. God is dood: maar zoals de menselijke aard nu eenmaal is, zullen er wellicht nog millennia lang grotten bestaan, waarin men zijn schaduw vertoont. En wij – wij moeten ook nog zijn schaduw overwinnen!

Friedrich Nietzsche, *Die fröhliche Wissenschaft*, 108

‘De schaduw van God’ is een metafoor voor een bepaald **cultuurtype**.

Stelling

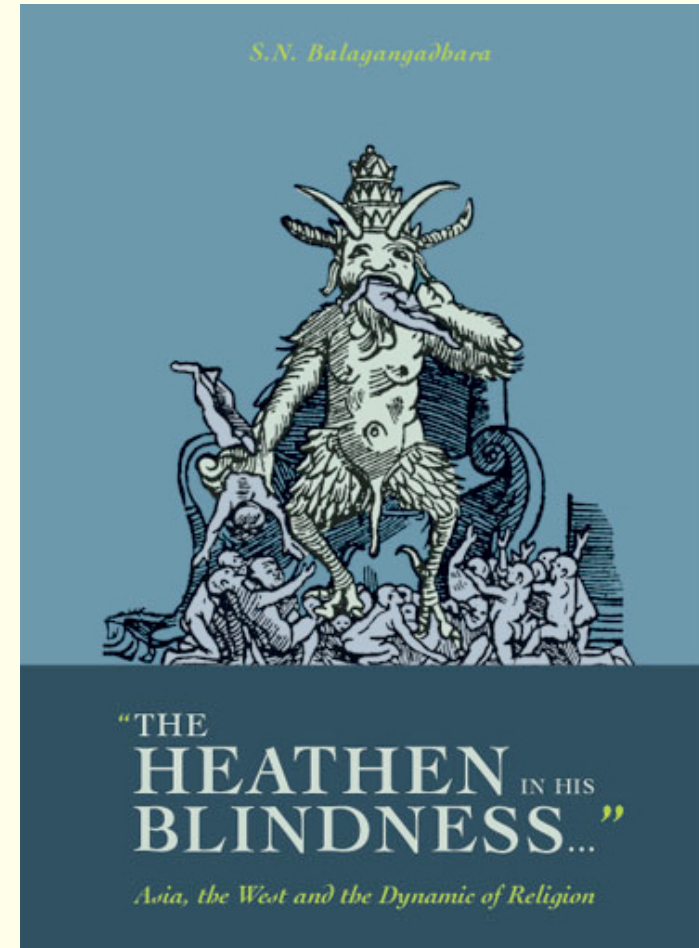
‘In de schaduw van God’ heeft natuurwetenschap zich **wel** en menswetenschap zich **niet** kunnen ontwikkelen.

Vier vragen:

1. Wat is een cultuurtype?
2. Wat wordt bedoeld met 'de schaduw van God'?
3. Waarom kon 'in de schaduw van God' natuurwetenschap zich **wel** ontwikkelen?
4. Waarom kon 'in de schaduw van God' menswetenschap zich **niet** ontwikkelen?

Vraag 1: Wat is een cultuurtype?

Wat maakt verschillen tussen groepen mensen tot **cultuurverschillen**?

Cultuurtypen als configuraties van leren

- Bij de overdracht van kennis en vaardigheden wordt ook een 'meta-boodschap' overgedragen: **hoe** moet worden geleerd?
- '**Meta-leren**' als belangrijkste parameter voor het onderscheiden van de verschillende wijzen waarop overdracht van kennis en vaardigheden plaatsvindt.
- Een **cultuurtype** komt tot stand wanneer zich een specifieke **configuratie van leren en meta-leren** ontwikkelt.

Configuratie van leren ontstaat:

- Wanneer uit het repertoire van vermogens om te leren waarover homo sapiens van nature beschikt, een enkele wijze van leren de **belangrijkste en meest gewaardeerde wijze** wordt, en
- wanneer deze belangrijkste en meest gewaardeerde wijze van leren de overige wijzen van leren gaat overheersen (waarbij die overige wijzen van leren in de configuratie in sub-dominante vorm aanwezig blijven, en zo veel mogelijk als **afgeleide van** of als **gemodelleerd naar** de dominante wijze van leren worden opgevat).

Overdracht van meta- leren

“In het Navaho-gezin, wordt de kunst van het weven of het maken van sieraden geleerd via voorbeelden. (...) Vandaar de volledige afwezigheid van een wijze van doen die bij ons zo gewoon is, zelfs onder volwassenen. (...) Ik bedoel de gewoonte om vragen te stellen als “En waarom doe je dat?” Of “Als je dat gedaan hebt, wat moet je dan doen?” Het is vooral deze gewoonte die de Indianen hun merkwaardige opvatting over de blanke heeft gegeven, want de Indiaan is er van overtuigd dat de blanke een dwaas is.”

Claude Lévi-Strauss, *Les Structures Élémentaires de la Parenté*, 95

Hoe komt een configuratie van leren tot stand?

- Dat verschilt per configuratie → empirisch onderzoek.
- Cultuurtype waartoe het Westen behoort komt tot stand door **de dynamiek van het monotheïsme.**

Vraag 2

**Wat wordt bedoeld met
'de schaduw van God'?**

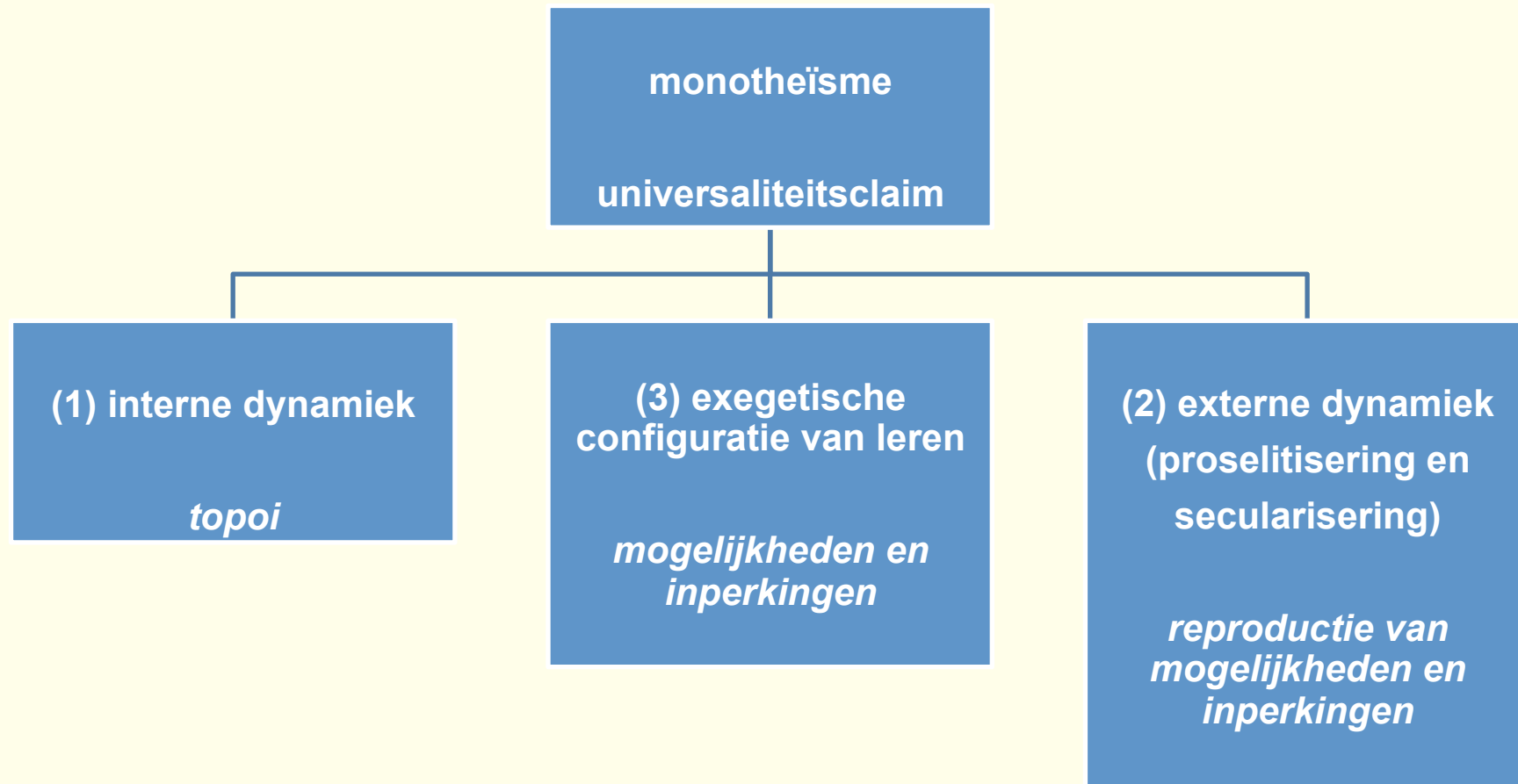
Monotheïsme

- Openbaringsmonotheïsme
- Twee typen openbaringen:
 - ✓ zelfmanifestaties van de godheid
 - ✓ propositionele openbaringen, neergelegd in een Heilig Boek

Monotheïsme als *systeem*

- Het monotheïsme wordt hier opgevat als een **systeem met dynamische kenmerken**.
- Het monotheïsme ontleent zijn systeemkarakter aan:
 - ✓ een verzameling naar elkaar verwijzende **topoi**
 - ✓ een specifieke configuratie van leren ('exegetische configuratie van leren')

Wat is de dynamiek van het monotheïsme?

Universaliteitsclaim

- **Centrale Openbaring**

Het gehele universum is verklaarbaar en begrijpelijk te maken door elke gebeurtenis, elk verschijnsel en elk proces daarin op te vatten als uitdrukking van de Wil van de Almachtige God.

- **Universaliteitsclaim** staat aan de basis van de **externe dynamiek** van het monotheïsme.

1. Interne dynamiek: *topoi*

- Topoi zijn afkomstig uit verschillende bronnen.
- Topoi verwijzen naar elkaar, maar hangen niet logisch samen.
- Zij vereisen een specifieke **theo-logika**.
- Doordat topoi niet logisch samenhangen kent het monotheïsme **noodzakelijk** een open karakter
→ een voortdurende stroom van interpretaties.

2. Externe dynamiek: proselitisering en secularisering

- **Proselitisering**

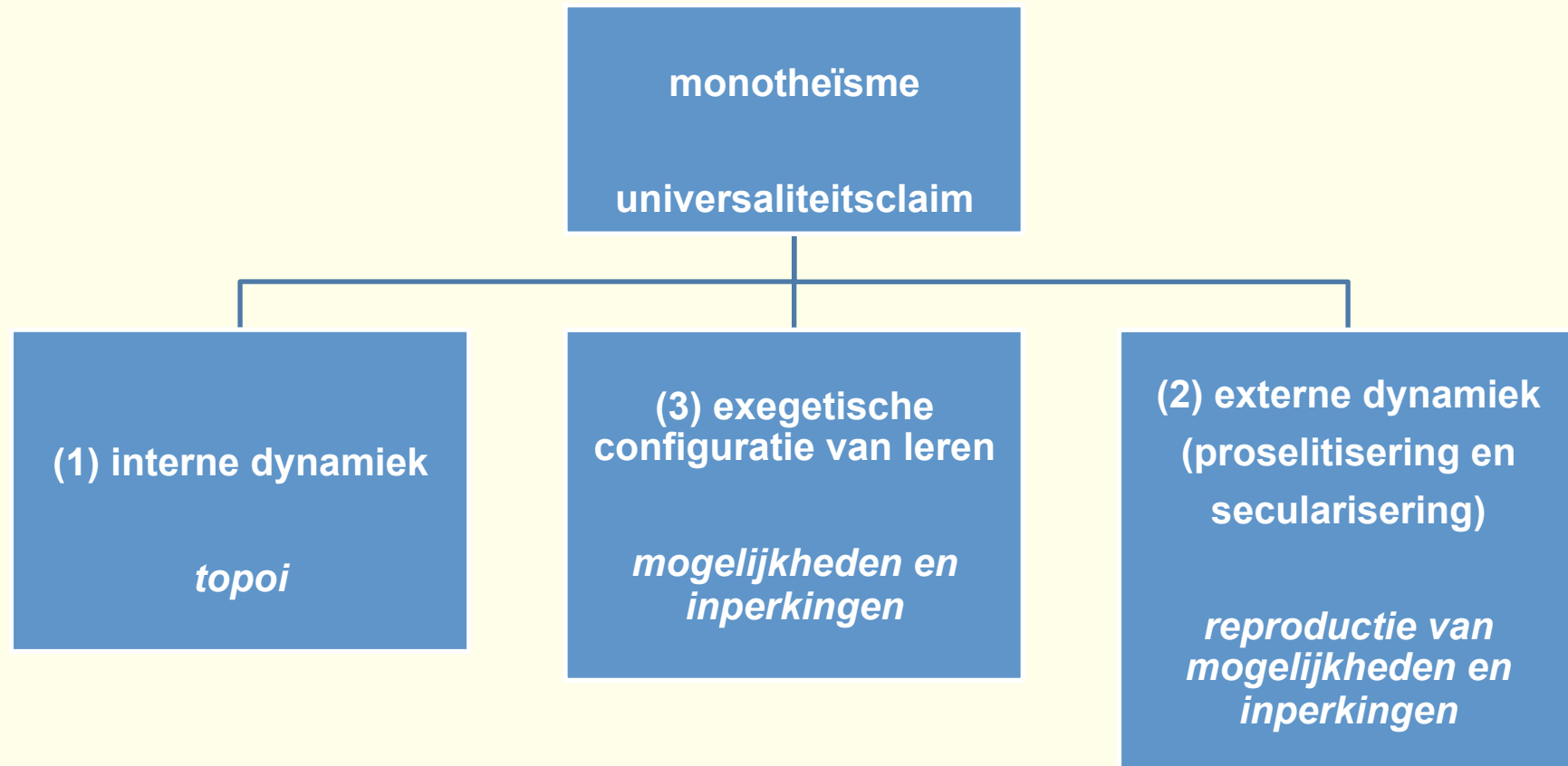
het monotheïsme verspreidt zich in specifieke versies

→ verhoogt interne dynamiek door confrontaties tussen deze versies.

- **Secularisering**

monotheïstische topoi verspreiden zich in seculiere gedaante en worden geleidelijk opgevat als **vaststaande feiten** over 'de mens'.

Interne en externe dynamiek

Plicht tot exegese van Gods Boodschap

“Het was Gods bedoeling dat (de mensen) Hem zouden zoeken en Hem al zoekend en tastend zouden kunnen vinden.”

Bijbel, Handelingen 17: 27

Exegetische configuratie van leren

1. God, de schepper van het universum, heeft zich primair in propositionele vorm geopenbaard door middel van zijn **Woord**.
2. Gods boodschap aan de mens, zijn **Woord**, heeft het karakter van een **tekst**. Tekst is het prototype van (morele) kennis.
3. Menselijke (morele) kennisverwerving heeft daarmee prototypisch een **hermeneutisch, tekstinterpreterend karakter**.
4. Om in de wereld volgens Gods wil te kunnen handelen, is het noodzakelijk Gods wil te kennen. Dit veronderstelt een conditionele relatie tussen **propositionele kennis** en handelingen.
5. **Exegese van een tekst** is noodzakelijk om juist te kunnen handelen.

Exegetische configuratie van leren

kennisbron

- prototype: tekst

kennis-
verwerving

- prototype: exegeese

kennis

- prototype (morele)opvattingen

De dynamiek van het monotheïsme constitueert een exegetische configuratie van leren

- Je leert het universum als in principe verklaarbaar en begrijpelijk op te vatten.
- Je leert een cognitieve houding ontwikkelen, gericht op **exegese** van de betekenis die de verschijnselen, gebeurtenissen en processen in het universum uitdrukken,
analoog aan het lezen van een **tekst**.

Giovanni Bellini, *Sacra Conversazione* (1505)

Vraag 3

Waarom kon 'in de
schaduw van God'
natuurwetenschap zich
wel ontwikkelen?

Rationele theologie

- Naast de **openbaringstheologie** kent het monotheïsme een **rationele theologie**.

“Want wat een mens over God kan weten is hun bekend omdat God het aan hen kenbaar heeft gemaakt. Zijn onzichtbare eigenschappen zijn vanaf de schepping van de wereld zichtbaar in zijn werken, zijn eeuwige kracht en goddelijkheid zijn voor het verstand waarneembaar. Er is niets waardoor zij te verontschuldigen zijn.”

Bijbel, Romeinen 1: 20

Giorgio de Chirico, *Mysterie en melancholie van een straat* (1914)

“Speelgenoten van God”

Het is net als bij het onschuldig spel van kinderen, alsof de Goddelijke Majesteit er behagen in schept om zijn werken te verstoppen, om ze vervolgens te laten vinden; alsof koningen geen grotere eer te beurt zou kunnen vallen dan hierin speelgenoten van God te zijn. (...)

Want onze zaligmaker (...) heeft **twee boeken** ter bestudering voor ons neergelegd (...); in de eerste plaats de Heilige **Schrift** die de wil van God openbaart, en (in de tweede plaats) de schepselen die uitdrukking zijn van zijn macht. Dit laatste (**boek**) vormt de sleutel tot het eerste; niet alleen omdat het ons begrip voor de ware betekenis van de Schrift mogelijk maakt (...), maar hoofdzakelijk omdat het ons doet geloven, door ons ertoe te brengen na te denken over de almacht van God die hoofdzakelijk in zijn werken tot uitdrukking komt.

Francis Bacon, *Advancement of Learning*: I, 12

Het Boek der Natuur

De beeldspraak van **Het Boek der Natuur** komt voort uit en geeft uitdrukking aan:

1. een **monotheïstisch wereldbeeld**: de wereld als uitdrukking van een tekstuele Boodschap;
2. een **exegetische configuratie van leren**, gericht op de exegese van tekst

In samenhang vormen zij een **noodzakelijke** (geen voldoende) voorwaarde voor het **ontstaan** van natuurwetenschap.

Monotheïstisch wereldbeeld en exegetische configuratie van leren brengen natuurfilosofie, wiskunde en technologie in een coherent verband samen.

“Filosofie staat geschreven in dat grote Boek (...) dat wij slechts kunnen begrijpen als wij eerst de taal leren en de symbolen begrijpen waarin het is geschreven . Dit Boek is geschreven in de taal van de wiskunde (...)”

Galileo Galileï, *Il Saggiatore* (1623)

“Uitvindingen zijn dus, als het ware, nieuwe scheppingen en nabootsing van de werken van God.”

Francis Bacon, *Novum Organum* (1620): I, 129

- Waarom wordt in de 18de eeuw Kennis van de Natuur een intrinsieke waarde?
- Geen vraag naar de motivatie van individuele wetenschapsbeoefenaars, maar naar de **culturele** betekenis van wetenschap.
- Waarom beschouwt een bepaald cultuurtype wetenschap als intrinsieke waarde en is zij bereid onderzoek te financieren *ook* wanneer wetenschap geen direct bruikbare kennis oplevert?

Wetenschap reproduceert het monotheïstische wereldbeeld:

“(...) de onuitwisbare overtuiging dat iedere gebeurtenis, hoe nietig ook, op een volkomen eenduidige manier gecorreleerd kan worden met haar antecedenten, waardoor ze een illustratie van algemene principes wordt. Zonder deze overtuiging zou de ongelooflijke inspanning die de wetenschap vereist zonder enige hoop zijn. Het is deze (...) overtuiging, die de wetenschapper voortdurend in gedachten heeft, die het onderzoek inspireert: **de overtuiging dat er een geheim is, een geheim dat ontsluit kan worden.**”

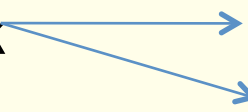
Alfred North Whitehead, *Science and the modern world*, 18.

Wetenschap reproduceert de interne dynamiek van het monotheïsme

In wetenschappelijk opzicht voorbij te worden gestreefd is (...) niet alleen ons aller lot, maar ook ons aller doel. Wij kunnen niet werken zonder de hoop dat anderen verder zullen komen dan wij. In principe gaat deze vooruitgang door tot in het oneindige.

Max Weber, *Wissenschaft als Beruf*, 13-14

Wetenschap reproduceert de externe dynamiek van het monotheïsme

Externe dynamiek (a) proselitisering
(b) **secularisering.**

Secularisering

- (a) het proces waarin van oorsprong christelijke opvattingen over mens en wereld de status krijgen van **vaststaande feiten** die deel gaan uitmaken van de 'tacit knowledge' van een cultuur;
- (b) de exegetische configuratie van leren wordt opgevat als de **natuurlijke** wijze van leren, die alle mensen gemeen hebben.

- **Secularisering** wordt gewoonlijk opgevat als proces waarin religieuze antwoorden op problemen worden vervangen door wetenschappelijke.
- De dynamiek van het monotheïsme constitueert de 'cognitieve habitat' van een bepaald cultuurtype zodanig, dat men daarin niet slechts
 - i. **bepaalde antwoorden** onder woorden kan brengen, doch waarbinnen men pas
 - ii. **bepaalde vragen** kan stellen en **bepaalde problemen** kan opwerpen.

Vraag 4

Waarom kon 'in de
schaduw van God' de
menswetenschap zich
niet ontwikkelen?

Geen mensvrijheden?

De dynamiek van het monotheïsme hindert de ontwikkeling van menswetenschap omdat:

1. zij verschillen tussen mensen uitsluitend kan zien als verschillen **binnen** het monotheïstische wereldbeeld;
2. veel centrale concepten van de menswetenschap (alsook die van de Westerse folk psychology waar zij vaak uit voortkomen) worden **beheerst door religieuze topoi**, die hun religieuze gedaante hebben verloren doordat ze achtergrondkennis van de Westerse cultuur en menswetenschap zijn geworden.

Ad 1. (Ef)facing differences

“Het lijkt zo’n onwetend volk dat het zich, naar het mij toeschijnt, snel zou laten kerstenen, omdat het lijkt of ze geen enkel geloof hebben.”

Pero Va da Caminha (1500)

“Ze leven in een gemeenschap zonder koning of autoriteit en iedereen is zijn eigen baas. (...) Ze nemen zoveel vrouwen als ze willen. Zonen hebben omgang met hun moeder, broers met zusters, neven met nichten en reizigers met wie ze maar tegenkomen. Telkens wanneer ze dat willen, ontbinden ze hun huwelijk *en niemand kan er enige orde in ontdekken*. Bovendien hebben ze geen enkele kerk of wet en zelfs geen afgod.”

Amerigo Verspucci (1503)

Ad 1. (Ef)facing differences

“Er werden ijverige pogingen ondernomen om de vage ideeën en praktijken van de laagland Indianen van Amerika in te passen in de meer bekende demonologische kaders. De shamanen werden afgodendienaars, de geesten werden duivels en de Tupinamba werden **in hetzelfde kader ingepast dat gebruikt werd om de ketters binnen Europa te classificeren**. In dit proces werd de nieuwheid van de ontdekking van een volk zonder religie (...) teniet gedaan. De Nieuwe Wereld verloor haar nieuwheid.”

Peter Mason, *Deconstructing America. Representations of the Other*, 25

Ad 2. De mens als beelddrager Gods

“God schiep de mens naar zijn beeld. Want hij schiep hem met een ziel, begiftigd met rede en intelligentie, zodat hij alle schepselen der aarde, lucht, en zee zou overtreffen.”

Augustinus, *De Stad van God*, XII, xxiii

“Maar wij zijn mensen, geschapen naar het beeld van onze schepper (...); en daarom kunnen wij, wanneer wij de werken die hij tot stand heeft gebracht nagaan, als het ware zijn voetstappen ontdekken, die soms meer, soms minder duidelijk zijn, zelfs in die dingen die beneden ons zijn, omdat zij niet eens zouden kunnen bestaan, of een bepaalde vorm zouden kunnen aannemen of aan wetten gehoorzamen als zij niet door hem waren gemaakt, die soeverein is en volmaakt goed en volmaakt wijs.”

Augustinus, *De Stad van God*, XI, xxviii

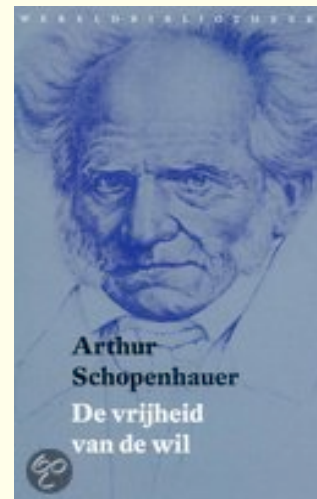
Ad 2. De mens als beelddrager Gods

- Ook de topos van 'de mens als beelddrager Gods' kent zijn **interne dynamiek**.
- Een invloedrijke interpretatie is die van de mens als rationele, moreel autonome actor, voorzien van vrije wil en van (door God gegeven) rechten.

De mens als beelddrager Gods

“Nu is de mens aan ons gelijk geworden, nu heeft hij kennis van goed en kwaad.”

Bijbel, Genesis 3:22

“Het verlangen naar ‘vrijheid van de wil’, in de metafysische superlatieve betekenis die helaas nog steeds in de hoofden der half-geletterden domineert (...) is namelijk niets minder dan het verlangen (...) *causa sui* te zijn.”

Friedrich Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse*, §21

“Van een theorie is het waarachtig niet de geringste charme dat zij weerlegbaar is: juist daardoor trekt zij subtiele geesten aan. Het schijnt dat de honderdvoudig weerlegde theorie van de ‘vrije wil’ haar voortbestaan alleen nog aan deze charme te danken heeft –steeds komt er weer iemand die zich sterk genoeg voelt om haar te weerleggen.”

Friedrich Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse*, §18

- Wij moeten over mensbeelden beschikken uit cultuurtypen waar het begrip ‘vrije wil’ geen prominente rol speelt.
- Hoe ziet een mensbeeld er uit in een samenleving waar het begrip ‘wil’ als aparte psychische functie ontbreekt, zoals bijvoorbeeld het geval was in de ‘psychologie’ van de Oudheid vóór Augustinus, of in die van het huidige Japan, China of India?
- Hoe zien ethiek en rechtspraak er uit in een cultuur waarin het begrip ‘vrije wil’ ontbreekt?
- Zo lang een wetenschap van de mens dergelijke vragen niet beantwoordt, kunnen filosofen en wetenschappers het concept ‘vrije wil’ blijven ‘weerleggen’; zij zullen tegelijkertijd tot de conclusie komen dat het ‘onmisbaar’ is.

- Een wetenschap van de mens kan niet succesrijk zijn zolang zij een 'feiten-armoedige' mono-culturele onderneming blijft, omdat een dergelijke onderneming een onvoldoende empirische basis levert voor het formuleren van vruchtbare theorieën over de mens.
- Een succesrijke wetenschap van de mens dient te beschikken over een verzameling beschrijvingen van Zelf en Ander **uit verschillende cultuurtypen.**
- Pas wanneer aan deze voorwaarde is voldaan, beschikken we over het empirische materiaal op basis waarvan vruchtbare theorieën kunnen worden ontwikkeld over de mens, het wezen dat zo veel verschillende beschrijvingen toelaat.